Проф. Мих. Грушевський.

Про українську мову

й українську справу.

Статі й замітки.

Київ 1907
Друкарня П. Барського, Хрещатик 40.

Проф. Мих. Грушевський.

Про українську мову

й українську справу.

Статі й замітки.

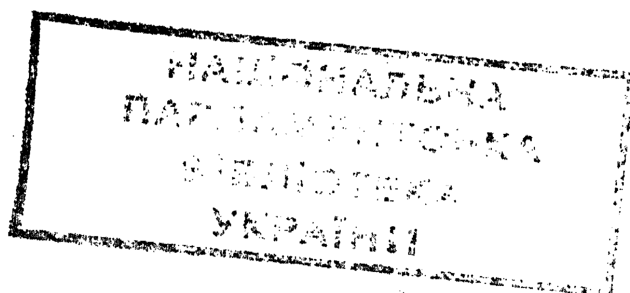

Київ 1907
Друкарня П. Барського, Хрещатик 40.

Справа лїтературної, культурної мови була й зостаєть ся одним з основних пунктів в українськім питанню. Озиваючись в отсих статях на різні погляди, явища, голоси в сїй справі, я розглядав їх все з такого становища українського питання взагалї, сучасних національних чи культурних інтересів та потреб українства, а не з погляду тільки фільольоґічних мотивів і арґументів. Тому збираючи тепер разом сї статї, друковані на сторінках часописи „Рада“ під назвою „Про мову“, я даю їм трохи ширший титул — „Про українську мову і українську справу“.

Статї сї писали ся і друкували ся в „Радї“ з значними відступами часу (січень — квітень, №№ 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89). Тим поясняєть ся їх епізодичний характер: пишучи їх так, я пильнував, щоб кожда статя давала певну заокруглену цїлість, звязану з иньшими тільки спільністю провідних ідей і поглядів, розвиваних в них.

1907, май.

I.

Між тими несчисленними язвами, гіршими від єгипетських, які точать українство, дуже важне місце займають суперечки про мову й правопись. Скільки непорозумінь, ростїчи, неохоти вони викликали й викликають далї! Як руйнуть і без того слабкі сили нашої інтелїґенції, як деморалїзують публику з народа та пів інтелїґенції! Просто се наше національне лихо! Хоч воно й слабне та зникає там, де національна сьвідомість і розвій поступають значнїйше, але там власне, де наш національний рух найслабший, найтоньший, — там він найгірше й рветься від сих боїв за слова, за якими люде тратять і сили і охоту до дїл.

Буяли сї бої за слова по цїлій землї нашій, „від Карпатів аж до Дону". В Галичинї, в перших початках народнього руху люде не бачили нїчого важнїйшого над суперечки про те, в якій мірі книжна, лїтературна мова має черпати з діалєктів народнїх, а в якій мірі основувати ся на старій книжній мові. Пятидесяті й шістидесяті роки, найглухійші часи, коли галицьке громадянство в пітьмах реакції зовсїм збило ся на бездороже, навіки стративши безцїнний для полїтичного і культурного свого розвою час, — сї найтемнїйші часи були власне наповнені суперечками про мову й правопись. І коли живійші елєменти громадянства, що стали провідниками руху народнього, демократичного, українського, скоро обтрусили з себе сї схоластичні суперечки, то реакціонна, т. зв. староруська, або як тепер її звуть звичайно — москвофільська частина галицького громадянства, зістала ся й по теперішнїй день з памороками, забитими тими язиковими й правописними суперечками. Фонетичну правопись, заведену в галицьких школах, урядах, народнїх українських виданнях, тут досї уважають мабуть найбільшою бідою, яка коли небудь спадала на галицьку землю. Раз-у-раз піднїмають гадку про те, щоб вислати депутацію до цїсаря та просити, аби скасував фонетику. Далї чублять ся за мову між собою і з „Українцями", а за тими суперечками про мову і правопись лишають облогом, з своєї сторони, поле просвітньої й культурної роботи.

Бо на тім полї працювали й працюють головно ті, що обминають сї язикові суперечки на далї, пізнїйшим поколїнням зіставляючи відберати куколь від зерна, а пильнують того, щоб на тій мові, яка виробила ся вже і виробляєть ся далї, дати як найбільше реального знання, освітного, культурного й полїтичного матеріалу свому громадянству, свому народови.

І на Українї российській найтемнїйші часи — сїмдесяті і вісїмдесяті роки, по указї 1876 року, також кишїли суперечками про мову й правопись. І підіймали сї суперечки, як у Галичинї москвофіли, так і тут переважно люде мало прихильні або й зовсїм неприхильні розвоєви української народности, далекі від народа, від його освітних і культурних інтересів. Неохочі до нового лїтературного українського руху, вони нападали ся на українські писання, чіпляючи ся незвичайних для них або на ново утворених слів — „кованих", як вони говорили: докоряли українським письменникам, що вони пишуть мовою не народньою, видуманою; жадали, аби книжки українські писано „мовою Котляревського, Квітки, Шевченка". Їх закиди підхоплювали й далї розвивали вже явні вороги українства, виловлюючи ріжні „словечка", щоб збридити публицї нову українську лїтературу, та приготовляли мотиви й оправдання для правительственних репресій своїми поголосками, що український рух, лїтературну мову, лїтературу *умисно* творять кружки сепаратистів, „навязуючи" народови небувалі, незвісні йому стремлїння, видуману, нїкому незрозумілу мову, нїкому непотрібну лїтературу. І ся робота їх не зіставала ся без послїдку. Як відомо, правительственні заборони мотивували ся покликами на такі голоси „большинства Малороссовъ"; збираний ними матеріал ішов „въ дѣло". З другого боку, великій частинї українського громадянства, байдужій для національних інтересів, відірваній від народу, від народньої мови, та „критика" української лїтературної мови давала оправданнє її недбальства, байдужности, національного ренеґатства. Тому вона теж охоче повторяла балачки про „ковані" слова, „видуману мову", і т. д., люде ж, заінтересовані народнім українським рухом, щоб не підливати оливи в огонь, не давати нового матеріялу неприхильникам українства, старали ся обминати критику мови. Вони зрідка виступали з нею: роботу над її виробленнєм вели потиху, обмінюючись з товаришами замітками своїми, вносячи поправки, показуючи на невідповідність того, чи иншого вислову, але рідко виступали з тим в пресї.

І так от на Українї российській, так само як і в Галичинї язикові нападки, суперечки, глузування зістали ся

при людях далеких від літературного українського руху, мало навіть ознайомлених з українською мовою, і літературною, і живою. За нападками на слова „ковані“ пішли в сих кругах глузування й нарікання на слова „галицькі“. Ними виправдували свою байдужість і недбальство ріжні люде, які „не мали часу“, а головно — охоти познайомити ся близше з українським письменством, з літературною мовою: не можуть, мовляв, стерпіти „галицьких“ слів, і через те не хочуть читати книжок чи газет, писаних такою незрозумілою мовою. І хоч потім виявляло ся дуже часто, що слово, яке так образило народнє чутте шановного земляка, зовсім не галицьке, а народнє українське, або утворене українськими письменниками на Україні, — дарма! Шановний земляк і український патріот, „не внимая аргументамъ“, вже відкинув одну, другу, третю українську книжку, журнал, ґазету, загнав отсим сім кольок в печінки редакторам, авторам і видавцям, які будуть довго ломити собі голову, якою-б такою українською мовою писати, щоб вона була зрозуміла, привабна і мила українським землякам, що давно забули (або й ніколи не знали) українську мову, — і почвалав собі до єдиної зрозумілої, єдиної рідної й близької усім таким „правдивим Українцям“ — російської книжки чи ґазети.

II.

Велика в тім трудність українству. Інстинкт самохорони наказує нам дбати всїма силами про те, щоб від летарґічного стану, в якім держали український народ правительственні заборони, перейти як найскорійше до діяльного, міцного життя національного, коли хочемо жити, а не підпасти процесови роскладу й умирання. Першим же й невідмінним засобом і знарядом національного життя являєть ся культурна мова, здатна служити орґаном культурного життя в усяких сферах і проявах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки „для домашняго употребленія“, для етноґрафічних оповідань чи легеньких популяризацій, але здатної на орґан чи науки, чи публїцистики, чи ділового ужитку, — не можемо ми й на крок вперед поступити.

І не можна сказати, що б у нас такої мови не було зовсїм. Протягом останнїх пятидесяти літ вона виробляла ся неустано, приладжуючи ся чи то до потреб наукового мишлення, чи до малювання інтеліґентного життя, чи підбираючи слова до шкільної або юридичної терминольоґії. Через ті заборони, що раз-у-раз перепиняли поступ

і розвій українства в Росії, ся робота над мовою, як загалом робота над культурним розвоєм українства, вела ся більше на ґрунтї галицькім, як на российській Українї. Але через се отсю культурну мову, що виробила ся тою півстолїтною роботою, називати „галицькою" ніяк не можна, хоч і часто її так називають. Невірно се, й кривда Українцам з Росії, які велику участь брали у виробленню сеї мови і нестерті впливи українські на нїй положили. Кулїш, Драгоманів, Кониський, Нечуй-Левицький, Комар-Уманець, не кажучи за молодших, мали на вироблennє сеї культурної мови безперечно більший вплив, нїж котрий небудь з галицьких письменників, їх сучасників. Та й самі Галичане, починаючи від перших проб народнїх видань, від козакофільства 1860-х років, і до новійших часів, все йшли до України, до зближення з нею і в мові і в лїтературній манєрі і в культурі. Правда, були й не переводять ся старовіри галицькі, які против того українства відворкують. Але не вони давали тон галицькому культурному життю; люде ж, які найбільше віддавали себе народнїй работї й найбільше допомогали її поступови, вели його сьвідомо до тїснїйшого зближення з Україною. І коли взяти мову теперішнїх навіть чисто галицьких письмеників та порівняти її чи з книжньою галицькою мовою 1850-х років, чи з галицькими народнїми діалєктами, то побачимо величезну ріжницю, незмірний поступ у зближенню до того українського наддніпрянського говору, який послужив основою української лїтературної мови. Письменники ж українські, що уживали сеї нової лїтературної мови, розумієть ся, стояли до того українського наддніпрянського говору ще ближче.

Очевидна річ, за ті пятдесят лїт до повнаго викінчення, до кристалїзації ся культурна українська мова не дійшла, й не могла дійти. В нїй богато доводить ся чистити, шлїфувати, полїрувати. Багато в нїй такого, що було ужите чи зложене на швидку руку, й чекає, щоб замінили його висловом чи оборотом лїпшим, більше відповідним духови української мови. Особливо богато такого з складнї, в синтаксисї сеї культурної мови. Коло того треба працювати, богато працювати — се робота для цїлих поколїнь. Але іґнорувати сю культурну мову, вироблену такими тяжкими трудами кількох поколїнь, відкинути її, спустити ся наново на дно й пробувати незалежно від тої „галицької" мови, творити нову культурну мову з народнїх українських говорів наддніпрянських чи лївобережних, як де-які хочуть теперь — се був би вчинок страшенно шкодливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті земляки наші,

що гудять та гидують, і иншим збриджують, діскредитують сю культурну мову, лиху послугу роблять тим українству, коли находять послух і віру для своєї критики серед земляків.

Виправдати їх тим тяжше, що й закиди їх не тільки шкідні, а й не оправдані. Закидають вони тій українській культурній мові, що вона незрозуміла й народови й інтелїґенції. Се правда, коли говорити про тих людей, що оддалік стояли від українського лїтературного руху і тепер роблять першу знайомість з ним. І читач з народу, що зроду не держав у руках української книжки, і інтелїґент український, що досї, як некрасовський ґенерал, „за множествомъ смотровъ, разводовъ и парадовъ" не мав часу інтересувати ся книжкою — українською розумієть ся, але беручи її в руки уважає потрібним сказати про неї своє авторитетне слово — вони знайдуть у книжції, писаній українською лїтературною мовою, не одно незрозуміле незвичайне для себе. Читач-інтелїґент дуже часто має дуже бідний запас народнїх слів — меньший навіть, нїж читач з народа. Читач з народа запнеть ся на культурних словах, де що відмінних, бо приладжених до української фонетики, або загалом йому незвістних. Те чи инше слово може здати ся дивним, прикро залунати для уха. Але щож робити? Чи думаєте, що селянин нїмецький або французький, непризвичаєний до мови, більше втеропає в лїтературній мові своїй вперше стрічаючи ся з нею? Нїколи в сьвітї! Він мусить учити ся її, коли хоче розуміти. Так само селянин великоруський чи польський, болгарський чи чеський, беручи книжку, писану лїтературною мовою, знайде в ній безлїч слів чужих, незрозумілих, дивних, яких зміст, толкуючи на здогад, він зрозуміє хибно. Там одначе школа научить розуміти сю мову — і коли не присвоїть сеї культурної мови цїлком, то хоч зблизить до неї, і тому там перехід до неї здаєть ся лекшим, менш помітним. У нас школа сього не робить, а навпаки ослаблює, забиває почуте своєї мови, призвичаює до культурних термінів чужих, однаково як селянина так і інтелїґента. Наслїдком того український культурний вираз, взятий навіть з народнїх уст, або утворений як найлїпше в дусї народнїм, часто здаєть ся дивним, незвичайним.

Але не можна ж через се домагати ся того, чи навіть бажати, щоб культурну мову замкнено в границї словарця сільського обиходу, словарця ослабленого, збіднїлого через натиск ходячих слів і виразів российських; не можна жадати, щоб вона за межі того словарика не переходила, бо инакше буде незрозуміла для селянина, чи

інтеліґента, що не пішов в знанню своеї мови далї такого бідного сїльського словарика. В тім словарику для богатьох культурних понять не знайдеш виразів, як не бий ся, як не упрощуй їх, як не знижай культурного рівеня мови. І виходить одно з двох. Або зрікти ся вищих культурних завдань, нерозлучних з національним життєм, й махнути рукою на всякі перспективи національного розвою. Або сьвідомо вводити народ і інтеліґенцію, яка відбила ся від національного життя, в культурну українську мову. Тодї для читача з народа книжечка написана словарцем його околиці має бути тільки першим ступінем в переходї до мови більш богатої культурними виразами, більш здатної до викладу докладнїйшого, інтеліґентнїйшого. Для дитини таку ж ролю посередника — поки нема школи, має грати читанка, дитячий журнал. Інтеліґентному ж чоловікови при його інтеліґенції не потрібно таких посередників, і він, коли схоче, запевне дуже легко присвоїть собі невеликий той запас культурних слів і оборотів, який культурна робота останнїх десятиліть ввела в лїтературну нашу мову, і війде в сю лїтературну мову.

Вся культурна надбудова над народньою нашою мовою, загалом кажучи, дуже невелика, коли порівняти її чи з масою неольоґізмів і чужих слів і оборотів в инших культурних мовах, чи з народнїми елементами нашої мови. Сьвітові культурні слова однакові для нашої культурної мови з иншими; тисячі їх маємо в щоденнім ужитку однаково чи в українському, чи росийському, чи німецькому. Коли порівняти те, що лишить ся, як спеціально український культурний запас, з безконечним богацтвом народньої мови, яким орудує наша лїтературна мова, то побачимо, що та спеціально-українська культурна надбудова не так велика. Для того хто має значнїйший запас слів народнїх, розумієть ся — не тільки з свого села, але й запас загальнїйший, всеукраїнський так би сказати, вибраний з ріжних говорів, — тому додаток культурних термінів, наново утворених, або добутих з народнїх говорів та приладжених до культурного ужитку в трохи зміненій формі, не покажеть ся анї тяжким анї страшним. Бо ж значна, переважна частина їх опираєть ся безпосередно на народнїй основі, виразах суто народнїх. А з невеличкою частиною виразів не дуже зручних, невповнї відповідних для українського уха, які поза тим знайдуть ся, доводить ся поки що миритись, доки не підбереть ся щось лїпше. Так серед монети, яка ходить на ринку, завсїди знайдеть ся певний процент фальшивої, стертої, нездалої, і поки її терплять, вона може сповняти свою ролю в обороті.

Нам важно мати тепер можливість культурного обороту. Для сього треба дорожити тою мовою, яку маємо — чистити її, поліпшати, але й зносити ті її хиби, яких відразу поправити не можемо. А відкидати її зовсім через ті хиби — ніяк не можна, щоб не зістати ся безоружними, позбавленими першого засобу культурного поступу й національного життя.

III.

І так — „учіте ся, брати мої"! Хто одбив ся був від українського літературного руху або стояв оддалік од нього, а тепер хоче бути діяльним участником українського життя, — нехай першим ділом задасть собі невеликого труду, щоб привчити ся до тої літературної мови, якою орудує теперішнє українське житє. Всї ми більше меньше перейшли сю школу, й иншої дороги нема для кождого, хто хоче бути діяльним членом українського громадянства. Нехай напружить раз, два, три свою увагу, щоб прочитати й зрозуміти статю чи книжку, яка на перший погляд показала ся йому не дуже зрозумілою. Нехай загляне разів пять — десять у словарець, або запитає кого. Нехай візьметь ся тільки серьозно до сеї роботи — то певне дуже скоро ті трудности поборе, і теперішня українська мова перестане бути для нього чужою й дивною.

Бо трудности невеликі, зовсїм невеликі в дійсности, а потреба в тім, щоб наші люде не дивили ся з боку, як посторонні глядачі, на теперішній український рух, а й самі до нього прилучали ся — дуже велика. Нема важнійшої справи в теперішній хвилї над сю, щоб українська інтелїґенція — українська з роду, з симпатій, пригорнула ся щиро, горяче до українського руху й стала на ділї Українцями, а не тільки „тоже Малороссами". Се питаннє життя й смерти для українського національного дїла, для українського народу — чи стане він справжньою „нацією", чи завмре в ролї пів-етноґрафічної „народности". Перед сею небезпечністю, перед таким величезним питаннєм треба відсунути на бік всякі дрібні суперечки, треба помирити ся з неодним і неконче милим або згідним з своїми поглядами й вдовольнити ся ним поки що, коли нема ліпшого готового, виробленого.

Літературна мова се ж все таки перш за все знаряддє, „орудіе" щоденного культурного житя, а не якийсь твір артистичний, здатний на те тільки, щоб повісити його на стінї в церкві й бити перед ним поклони як перед

„святинею красоти“. Артисти слова в роді Фльобера або Ніцше нехай роками шліфують, виробляють, викінчують свої архітвори. Ми робітники біжучої хвилї, слуги сучасних потреб українського народу не можемо чекати того часу, аж поки наша мова так виробить ся, так скристалїзуєть ся, щоб можна було виробляти публїцистичну статю, чи наукову розвідку як ювелїрну цяцьку, тай шкода так цяцькати ся з ними. Досить буде, коли мови сеї вистачить на те, щоб обмінювати ся думками, порозумівати ся і посувати наперед нашу культурну й полїтичну національну работу.

Отсе найважнїйше тепер — спільна жива робота, рух, поступ. Бо час горячий, час не стоїть, час такий, що не повторить ся вдруге! Боронь Боже його втеряти. Єднаймо ся, порозумівоймо ся тою мовою, яка єсть, а там — „оставимъ астрономамъ доказывать“... Нехай фільольоґи наші на свободї доказують і виясняють, що се слово або оборот не в дусї української мови, що той чужий вираз можна замінити своїм українським. Послухаєм їх і як переконаємо ся їх доводами, будемо самі так писати. Тільки не стіймо, заложивши руки в кешенї серед сих фільольоґічних і діалєктичних суперечок. Шкода часу, гайда до роботи!

А кому не спішно, кому не лежить на серцї розвязка великої, вікової історичної траґедії українського народу, що стала тепер перед нами, — нехай далї гудить і ганить „галицьку“, чи „ковану“, чи „тверду“ нашу мову. Нехай відкидає нашу книжку, чи ґазету, тому, що в нїй такі слова стрічають ся, яких він досї не чув анї від кухарки своєї баби Мотрони, анї від дворника Гарасима. Помилуйте — у них на хуторі кажуть не инакше як „сливе“, а в ґазетї пишуть „майже“; у них кажуть „робочий“, а в ґазеті — „робучий“; кажуть „ледве“, а ті мудрецї видумали писати „ледво“. Як можна стерпіти таку мову? Ніяк не можна. Сї земляки признають тільки мову Шевченка. Правда, що й тої мови не знають на дїлї, бо й у Шевченка знайдуть не одно з того, що їх так гнїває, — але се вже инше дїло *).

Мова Шевченка — на меньшім вони не помирять ся. І мабуть на те нема ради. Треба полишити їх так. Нехай чекають, аж Шевченко встане і буде писати їм в ґазетах, перекладати популярні книжки, писати істо-

*) Кинувши оком на мою статю „За український маслак“ сї шановні земляки зараз завважили: що се за мова? хиба є у Шевченка слово „маслак“? Що за галицьке слово?“ Та на біду я з Шевченка і взяв се слово! Памятаєте: „кати вінчанні за маслак гризуть ся знову“....

ричні чи критичні праці. Се спокійнійше. Тим більше, що Шевченко не встане.

Бо як би встав тай став справді писати, міг би вийти скандал в благороднім семействі. Писати так, як він писав у сорокових чи пятдесятих роках, Шевченко тепер певно не став би, бо житє йде, й мова не стоїть, а зміняєть ся. Прийшло ся б і від Шевченка відректи ся. Але не встане, нема страху. Можна безпечно кликати: „давайте нам Шевченка!“ Се так наручно. „Дешево й сердито“.

Се не трутнї України, се не дезертири, що кидають народнє дїло в найгорячійший час та ще й своїми нарі-каннями сїють ростїч між нашою суспільністю. Нї, се „справжнї“ українські патріоти, які так шанують українську мову, що анї в руки анї в рот її не беруть. І тільки тому не читають нїчого по українськи, бо се не Шевченко писав, і тому самі нїчого не пишуть, бо вони не Шевченки.

Се правда, вони не Шевченки.

IV.

Але ж помилуйте, скажуть менї любезні земляки на мою раду учити ся українській мові, — що ж се за рідна мова, коли треба її вчити ся? Ми добиваємо ся прав українській мові через те, що вона нам своя, рідна, а ви кажете її вчити, наче б чужу! Що ж тодї за користь з своєї мови?

Се мабуть найдальший і найстрашнійший, найбільше небезпечний вивід, який можна вивести з моєї ради. Але як без церемонії, без покровцїв поставив я сю раду, в надії на здоровий, незаслїплений розум моїх земляків, так сам висуваю і сей можливий, небезпечний закид, який можна виставити проти такої науки. Я вірю, що українство наше все таки має в собі стільки стихійної сили, стільки життєвости, що його не забєш ніякими теоремами, що воно своєю стихійною силою перебєть ся через усякі штучні перешкоди — поки не вбємо самі сеї сили нашою апатією, бездїяльністю. І через те я сміливо сам ставлю сей можливий арґумент, хоч може де кому се й здасть ся небезпечним: мовляв, самим давати зброю ворогам у руки.

Всї вчать ся своєї рідної мови, а наша біда така, що треба вчити ся її більше ніж кому иншому.

Де дитина виростає в нормальних обставинах — в атмосфері своєї мови, уживаної всїма, у всїх сферах життя, там вона несьвідомо, сама того не помічаючи, здо-

буває дуже велике знаннє своєї мови змалечку, ще перед тим, ніж почне жити сьвідомо, і в початках сьвідомого життя має і запас слів і призвичаєннє до форм і оборотів, і загальну звичку—„дух мови“, як то кажуть. Правда сей словар дитини буде завсїди ще далеко не повний — вона буде його ще довго доповняти; уживаннє і відріжнюваннє форм у неї досить неясне; нема сьвідомости того, що правильне, добре, а що нї. Але знов таки — коли людину окружає далї атмосфера її рідної мови, коли вона уживає її в життю, в школї, на ній неустанно читає, пише, нею думає й говорить, тодї вся культурна робота, культурний розвій, який вона переходить, являєть ся заразом культурою її мови. Систематична наука граматики, стилю і т. д. тільки приводить до системи відомости, вже в значній мірі готові, зібрані. Таким чином мова в своїй закінченій, зовсїм виробленій формі даєть ся такій людинї далеко, лекше, без всякого порівняння, нїж чоловікови чужому, що буде всього, від *а* до *z* вчити ся з книжки, з граматики, з словаря і т. д.

Українська дитина досї не має таких користних обставин для вивчення своєї мови. Кажу все про Україну російську, бо галицька виробила вже собі кращі умови з сього погляду. Для дуже значної частини нашого покоління з інтелїґентних верств російської України українська мова не була вже „матерною“ мовою, як залюбки звуть рідну мову: від батька-матери вона її не чула. Чула може від слуг, від „простих людей“, що з'являли ся в домі, і скоро помічала, що се мова низшої катеґорії, не ,,справжня“ мова її круга. Так само, хоч трохи пізнїйше, мусїла вона помітити се і в такім разї, коли чула українську мову в своїй сміі: се мова ,,не настояща“, вона уживаєть ся в розмовах інтімних, між своїми людьми, але в справах дїлових, в писанню, читанню уживають иншої, ,,настоящої“ мови, і сеї мови учать дитину, поправляють, коли вона не добре нею говорить, а українська зістаєть ся без культури.

Виїмки з таких звичайних обставин стрічають ся дуже рідко, а результат такий, що наша інтелїґентська дитина з сїмї виносить, по перше, дуже невелике знаннє української мови: має малий запасець слів, переважно самих ,,комнатних“, або „хазяйственних“, і не має „почуття“ мови. По друге — вона призвичаїла ся дивитись на українську мову не серьозно і не дбає про те, щоб орудувати нею лїпше, не культивує її загалом. А всї дальші обставини життя—школа, самоосьвіта, зносини, вся культурна нинїшня обстанова тільки далї відзвичаює від української мови. Привчає уживати до всяких культурних по-

треб своїх мови чужої, думати на ній і так сказати — з становища чужонародньої психольоґії оцінювати форми чи слова українські. Отак і перебірають у нас суто-українськими словами й кривлять ся, як котресь слово чисто українське, або утворене цїлком в дусї української мови пригадує великоросийське слово иньшого значіння. „Виїмок“ пригадує їм росийську „выемку“, „позір“ великоруське „позоръ“, „матерна мова“ — „истинно-русскія выраженія“ і т. и., і мова з такими словами по їх гадцї курьозна, негодяща.

В трохи лїпших обставинах що до своєї мови виростає дитина сїльська, але не багато лїпших. Вона, що правда довше, росте в атмосфері української мови, та й пізнїйше не зовсїм виходить з неї; але мова не культивуєть ся й тут, а навпаки — фальсифікуєть ся, розмішуєть ся й підмінюєть ся елєментами чужої мови. Границя між своєю мовою й чужою затираєть ся: рідко коли почує дитина, що великоруська мова, якої вчать її у школї, мова чужа, инша від її рідної мови. Навпаки — вона звичайно буде чути такі погляди, що се дві відміни, два ступінї тої ж самої мови: одна панська, друга мужича, одна „образована“, для книжки, для ґазети, для поважної розмови, друга — хатня та господарська, до розмови про гній і хлїв. І в міру того, як захоплює такого чоловіка „культура“, опановує його спокуса мішати до своєї „простої“ мови як можна більше елєментів „образованої“ мови, так що по більше „культурних“ околицях місце української мови заступає справжнїй жарґон. Елєменти великоросийської мови випирають елєменти українські, незвичайно обіднюють українську мову, і нарештї дїло доходить навіть до повної утрати почуття мови: до того, що вже й українські форми, а не тільки слова здають ся дивними. „Як се ви пишете: „дім“, коли у нас кажуть „дом“.

Дальше вже нема куди йти—або прощати ся з українською мовою, або вчити ся її, щоб освоїти й вернути їй місце культурної мови, культурного знаряддя.

V.

На протязї цїлих віків обставини життя українського народа складали ся дуже некористно для його національного життя й ослабляли його національну силу й національне почуттє. Пануваннє чужих на українській землї розвивало силу протеста, анархістичні інстинкти, а ослаблювало інстинкт орґанїзаційний. Національне життє мало

тільки короткі хвилини такі, що могло спалахнути сильним огнем, а переважно тільки тліло непомітно під попілом, і національне почуттє слабло й завмерало. Тільки в західній Україні незвичайне загостреннє національного контрасту викликало нарешті сильний вибух національного почуття. Ріжниця національна там злучила ся з ріжницями релїґійними, клясовими, з контрастом полїтичних і економічних прав і сил, і се загострило національну сьвідомість і привело до напруженої національної боротьби.

На Вкраїні російській не було такого загострення, і національне почуттє українське не насталило ся так. Воно не вмерло, і не хоче вмирать, але не проявляє себе і в життї сильно і замітно.

Навпаки, воно наче не вірить само в свою силу і соромить ся всякого сильнійшого прояву. Натяком на „узость", не кажучи про національний шовінїзм, можна забити баки кождому середньому Українцеви й довести до того, що він відречеть ся всього — хоч би в домаганнях його не було й тїни якоїсь національної виключности чи шовінїзму.

Ся слабкість національної енерґії, національного почуття, дає себе чути на кождім кроці, дає себе знати і в тих питаннях, які я порушив в отсих статтях. Сей крайнїй партикуляризм в справах мови, провінціональний патріотизм, який вимагає, щоб ґазета писала ся мовою його села, а все українське письменство не виходило за межі словаря його повіту. Сї претенсії кождого, щоб Україна йшла до нього, й неохота поступити самому хоч кроком до неї — зробити невеличкі зусилля, щоб увійти, так сказати, у всеукраїнський фарватер лїтературного й культурного руху. Сей страх перед всяким сміливійшим, певнїйшим виступом так само в справах мови, як і в инших національних справах — вічне побоюваннє, що скаже повітова „Марія Алексевна" про якийсь такий сьміливійший виступ — все се прояви того ослаблення національної енерґії.

Народи, суспільности з сильнїйшим національним почуттєм з більше розвиненою національною енерґією не такі операції переводили над своїм національним життєм, над своєю мовою, як отся наша проблєма всеукраїнської культурної мови.

Проводили сильно, енерґічно, не оглядаючи ся на те, чи кому се здасть ся дивним, чи сьмішним, — в тім почуттю, що в питаннях своєї національної культури кожда суспільність має суверенні права, рішає їх з становища своїх поглядів і інтересів, не питаючи ся чийогось суду чи оцїнки. Румини перевели в XIX в. радикальну реформу

своєї мови, „вичистивши“ її від елементів славянських і инших та заповнивши їх місце елементами романськими. Постановили наблизити свою мову до латинської мови, відповідно до своєї національної традиції, що вони — потомки Римлян, Romani, й мають мову римську. В супереч сій традиції, елементи римські, підбив був сильно словянський елемент, і славянська мова стала культурною, книжною мовою Руминів в середніх віках. Але вони виперли її з часом, замінивши мовою руминською і нарешті постановили вигнати і з живої мови славянські елементи, хоч як вони були величезні, хоч, як здавало ся б, неможливо без них обійти ся. Постановили — й ведуть сю лінію, виганяючи сї словянські елементи з школи, з книжної мови, з уживання інтеліґенції, і при енергії, без сумніву, „вичистять“ з часом і народню мову.

А Чехи? В розмаху свого національного відродження вони постановили знаціоналїзувати свою мову як найповнійше і замінити чужі вирази свійськими — навіть загально в цілім сьвіті прийняті культурні слова, як театр, музика і т. п. Повидумували на їх місце не раз такі слова, перед якими шишковські „мокроступи“ й „шаропихи“ являють ся верхом простоти й зрозумілости. Дали привід до несчислених анекдотів, глузувань, що, мовляв, треба чеську фразу перекласти на німецьку, аби її зрозуміти і т. п. Але се їх зовсім не засмутило, вони свою нову мову прийняли, перевели через книгу й школу, проведуть через народню мову, і через столїттє ніхто не буде дивувати ся тим словам, як не дивують ся в Росії російським „впечатлѣніямъ“, „средоточіямъ“, „міросозерцаніямъ“ і иншим дивоглядам.

Се були крайности, але що сказати про нас, коли глузуємо й відрікаємо ся чистїсенького українського виразу тому тільки, що він для великоросийського уха завучить дивно. Штучно, умисно збіднюємо природні богацтва української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків, яким властиво все українське стало чужим і незрозумілим. Викривляємо самі основи мишлення, підтягаючи свою мову під складню мови великоросийської. Самі забиваємо, загорожуємо дороги культурному розвоєви, не допускаючи до вироблення української мови культурної, наукової, здатної до наукового мишлення.

Ей, горе малодушним!

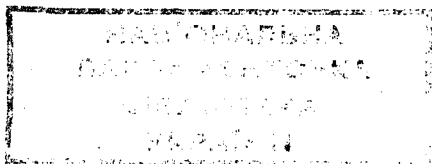

VI.

Не такий час, щоб малодушествовати. Годї полїтикувати та метекувати, як би то хитро-мудро, невеликим коштом пробігти межи дощ, „пѣтушкомъ, пѣтушкомъ“ проскочити між культурні нації з нашим українством, нікому не попавши „на замѣчаніе“. Щоб і капітал національний здобути і зістати ся „дамою пріятною во всѣхъ отношеніяхъ“ для всїх, хто з нами має чи схоче мати дїло. Щоб і „узкости“ нам нїхто не закинув, щоб і вірної служби российській культурі в чім небудь не нарушити, і польському stanowi posiadania на Українї в чім небудь не завадити.

Мусимо мати одвагу бути самим собою, не страхаючи ся анї недорічного глузування, анї гнївних криків тих, яким зріст українства грозить наступити на котрийсь мозіль, — анї певних болїв і мук породження українського національного життя. Досить з нас, коли знаємо, що українство в тім культурнім, поступовім напрямі, в якім ведемо його, нїяким чином в конфлїкти з загальнолюдським поступом не вийде, і що ті болї й муки таки мусять бути понесені для того, щоб український нарід розвязав для себе проблему національного розвою. І хто не з нами в сей тяжкий критичний час — той против нас. Хто своєю — не тільки активною ворожнечою, а й пасивною силою сопротивлення здержує національне усьвідомленнє української людности, гальмує перехід української народности до сьвідомого національного життя, той чинить тяжку шкоду українському народови в нинїшню переломову хвилю. Чи буде се їзда на прінціпіяльнім конику — аґітація против українського національного розвою в імя ширших завдань нинїшньої хвилї, чи сїяннє смути і знеохочуваннє до національної культури діскредитованнєм української культурної роботи, культурних засобів українських, українського слова, лїтературної мови. Хто вириває українську книжку чи ґазету з рук земляків, знеохочує їх до українського слова, до культурно-національного з'єднання всього українського громадянства й народу під теперішню національну крізу, — той чинить гріх перед українством, так само як ті, що під полїтичну крізу XVII в. розбивали полїтичну єдність, граючи на клясовім антагонїзмі, заводячи полїтичні інтриґи в оден чи в другий бік, і ослаблювали тим силу полїтичних постулятів українського народу.

Через таке роз'єднуваннє великий народнїй рух XVII в. перейшов на „руїну“ українства. Стережім ся, щоб сього не стало ся з нашим національним рухом. Не такий час, щоб розбивати ся на гуртки й гурточки, звя-

зані спільними літературними поглядами, спільними переконаннями що до уживання *ї* з двома і одною кропкою, та втупивши очі в якісь діялєктольоґічні чи правописні питання, відмахувати ся рукою на всякі заходи коло ширшої орґанїзації національної роботи, культурно-національного руху. Горе тим, хто вносить роз'єднаннє серед громадянства такими формальними справами, хто на мале каже, що воно велике, як нарікав співець українських усобиць XII віка на своїх сучасників. Прокляттє нинїшньої хвилї лежить в тім, що українство, вийшовши „з під закону" 1876 р., далї живе підзаконним життєм, не користаючи з „благодати" конституційного життя — яка не єсть та наша „истинно-русская конституція". Що воно далї живе тїсним гуртковим життєм, до якого привчили його лїта підъяремного істнования, і не оцїнює ваги нинїшньої хвилї, що велить українському народу єднати ся, орґанізуватись як найскорійше, найінтензивнїйше в велике національне тїло, збераючи все, що може бути орґанїзоване для українських національних цїлей на підставах поступово-демократичних.

Подівіть ся, як слабо росповсюднюють ся українські ґазети й журнали, всякі українські видання, які незвичайно малі круги української людности захоплюють, який незвичайно малий процент вводять вони в національну українську течію. Маса української людности, навіть інтелїґенції зістаєть ся поза нею. Старі гуртки й гурточки сьвідомих Українцїв повинні були послужити огнищами національного руху, звідки на всї боки сильним, далекосяглим проміннєм повинен був ударити український рух, осьвідомленнє національно несьвідомих, від перших початків розкріпощення українства. Але вони зістали ся в дійсности відокремленими, тїсними гуртками, малими оазами серед національно несьвідомого українського моря, слабко звязаними між собою, занятими своїми спеціальними, місцевими роботами. І скільки провінціональної розтїчи лежить між тими ріжними частями нашої землї, як мало поступили вони в тїснїйшім зближенню між собою! А тим часом завданнє моменту лежить власне в як найтїснїйшім з'єданню розлучених ріжними полїтичними, адмінїстративними й всякими иньшими межами та відмінами частей нашої землї й утворенню на всїм просторі її, спільними силами всїх її частей, одної можливо сильної, можливо богатої національної культури, всеукраїнського культурного життя, і то як найскорійше....

Не маємо українського мінїстерства просьвіти чи якоїсь иньшої інституції, яка б могла порішити й завести

по всїх школах, урядах, в публичнім і всякім иньшім уживанню норми одностайної української правописи, граматики, стилїстики на всїм просторі українських земель, в Галичинї й на Кавказї, в Угорській Руси і в правобічній Українї, в кольонїях Америки й Сибіри чи Туркестану. Тому до такої одностайности мусимо йти иньшими дорогами: дорогою обопільних уступок і толєрантности, поблажливости для всяких відмін життя й мови, діялєктольоґічних і культурно-історичних відмін ріжних частей великої української землї, а не кидати ся, як бик на червону хустку, на кожду язикову чи правописну відміну, якої „у нас не уживають“, „у нас не розуміють“. Не можемо замикати ся в такі тїсні провінціяльні критерії, бо неминучо розібємо сю велику українську землю на частки, з котрих кожда матиме свою окремішню мову, правопись, свої лїтературні взірцї, свою лїтературу, а з тим — стратимо всяку можливість широкого національного життя й розвою, засудимо українство на ролю провінціоналїзма в кождій з тих провінцій, на які розібєть ся українська земля.

Не чіпати ся того, що дїлить і роз'єднує поодинокі части української землї, а пильнувати того, що лучить і єднає їх до купи, і се зміцняти й розвивати мусимо. Як в життю і традиції, так і в першім великім орґанї всякої національної єдности й національного розвою — в національній мові й її культурній, лїтературній формі.

VII.

Нїщо не пропадає в природї, і так само в народнїм життю. Стерти те, що єсть, і написати на тім місцї відразу щось нове, се легко на піску, або на школьній дошцї, але в життю реальнім се не так легко. Сильне те, що корінить ся в нашій минувшинї, що має опору в звичаях, в попереднїй роботї. Слабке і хитке, що робить ся в рішучій незгодї з нею. І тому практичний розум наказує, роблячи нове, звязувати його з старим, з готовим вже, особливо там, де енерґія руху не велика, нема в нїй розмаху й не можна сподївати ся, щоб сим розмахом своїм вона подолїла інерцію життя, супротивленнє того, що істнує.

Від слабкого руху українства, який проявляє воно тепер в Росії, не можна сподївати ся багато енерґії нї в чім поки що. І до тих перешкод, які й без того лежать на його дорозї, які мусить воно побороти, великим нерозумом було б додавати ще нові трудности, нові „тренія“,

в яких дуже легко могла б до решти згинути, змарнувати ся й та невелика енерґія, яку воно має. От чому велику шкоду роблять всякі суперечки, які вчинають ся за ріжні формальні дрібниці, і велику нетактовність показують ті, що такі дрібниці витягають і з малого велике роблять. От чому дуже не в час тепер забавляти ся у всяке новаторство, пробиваннє нових паралєльних доріг поруч старих, якими, кінець кінцем, також можна б прегарно дочвалати до нашого Риму — національного усьвідомлення і національного життя. А ще меньше часу тепер на конкуренцію, на суперництво, на полємику між репрезентантами таких паралєльних доріг.

Що б було, як би ми задумали „прежде всякаго другого дѣйствія" виробити тепер для цілого українського народу одну одностайну правопись? Скільки б се з'їло часу, енерґії і — властиво без усякої реальної користи! Що б було, як би знеохотивши ся ріжними недорічностями, які можна подибати в нашій літературній, культурній мові, постановили ми „прочистити" її та виробити одностайний „канон" її від Сяна до Кубани? Мабуть, поколїння цїлого на се б не стало, аби такий канон виробити і в ті академічні кайдани нашу мову закувати. І на що?

Маємо кілька відмін правописи. Кожда з них має своє добре й своє лихе. Кождий може держать ся тої, яка йому милїйша, і можуть вони преспокійно жити поруч якийсь час, поки тїснїйші звязки, толєрантність, яка виробляєть ся спільною позитивною роботою, а не передираннєм та амбітним суперництвом, не позволять поволї вигладити всї ті, властиво невеликі ріжниці. Маємо мову культурну, лїтературну, наукову; яка не яка, вона може сповняти своє призначеннє зовсїм добре, і маємо вже певний культурний запас на сїй мові. Добра річ її чистити, шлїфувати, але відкинути й на її місце поставити якусь нову, спеціяльно полтавську, чи харьківську, чи якусь иншу — се річ зовсїм неможлива.

І так само неможливо — занехати всяку культурну роботу, поки та лїтературна мова „виробить ся". Єсть у нас термінольоґія наукова і шкільна, вироблена переважно на ґрунтї галицькім, вироблена в значній части на швидку, під натиском наглої потеби і не завсїди вмілими руками. Через те є в ній чимало сьміття, яке мусить бути ранїйше чи пізнїйше виметене, і його треба вимітати неустанно. Але очевидна річ, що все-таки виходити треба від сеї, вже готової, вже прийнятої в одній части України термінольоґії і з неї перед усїм вибрати все користне і придатне, викинувши усе нездатне, а не творити зовсїм

незалежно від неї цілком нової паралельної термінольоґії й копати новий рів між двома частинами української землї, без того роз'єднаними всякими сторонніми впливами. Єднати ся, концентрувати ся, а не дїлити ся, не розбігати ся — се повинно бути у всїм наше гасло.

Звичайно при всякій арґументації, чи против мови, чи против термінів, повторяєть ся, що народ того не приймає, того не розуміє і т. д. В дійсности невдоволеннє, критика, неохота йде від інтеліґенції, яка не хоче зробити тої малої роботи — присвоїти собі культурну українську мову, її термінольоґію та стаючи на хуторнім становищу в сїй справі, заслонюєть ся тим міфичним „народом". Коли б вона сама зрозуміла й щиро переняла ту нехитру премудрість, що для того, аби орудовати культурною мовою, хоч би й своєю, треба трохи привичитись її, то сю премудрість без труду, ще далеко лекше присвоїв би собі й народ, який далеко лїпше розуміє, що книжна мова йому не може дати ся без певного труду. І тодї виявило ся б, що книжка українська, написана для широких кругів народу, зовсїм не дає нїяких особливих трудностей для зрозуміння тим народом нї з сторони правописи, нї лексіки, ни складнї, нї термінольґії. Повторяю — книжка призначена для широких кругів. Бо нїхто не має претензій до того, щоб статї збірника математично-природописної секції товариства Шевченка, а навіть історичні чи фільольоґічні наукові курси були написані загальноприступно для читача з народу. Такі річи нїде не пишуть ся для народу, і наша культурна мова не може бути виїмком. Книжка, призначена для народа, може обмежити ся мінїмумом елементів культурних, заразом — можливо зблизити ся до місцевого обихода живої мови. Але у інтеліґента не повинно бути місця для льокальних, провінціальних капрізів.

Поки народ живе, живе й його мова. Нї я, нї ви, читачу, не вгадаєте, яка буде мова наша лїтературна й наукова, її термінолоґія, її правопись, навіть за пятдесять лїт — як будуть писати й говорити наші внуки Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо. голови анї собі, анї людям надмірним перфекціонїзмом. Довлѣетъ дневи злоба єго. Девяносто девять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу теперішнїй хвилї, однаково забудеть ся, і що ж тут старати ся про те, щоб його форма подобала ся будучим поколїнням, коли в тім вони не будуть мати потреби? Те з теперішнїх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постарають ся вони перевести на будучу правопись, і мову йому перелицюють, коли воно буде

потрібним для ширшого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полишити, а тепер орудуймо тими культурними знарядями, які маємо, тою мовою чи термінольоґією, яка досї виробила ся. Не маймо претензії творити для віків, а лїпше пильнуймо свого обовязку перед хвилею, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його.

Старозавітня леґенда оповідає про свого національного героя, що він в розпалї гніву, не маючи иньшої зброї, ослячими щелепами, що попали ся йому на дорозї під руку, побив тисячі ворогів. Я думаю, що нинїшні наші культурні знаряди — лїтературна й наукова мова, термінольоґія, правопись, — се все таки щось лїпше від тих ослячих щелепів. Але як би справді було се все тільки ослячими щелепами, то і з сею зброєю потрапимо ми доказати великих діл на полї культурно-національного відродження нашого народу. Иньшої зброї, иньших засобів ми не маємо й не будемо мати. Але коли будемо мати те завзяттє праці й боротьби, якого вимагає від нас велике завданнє хвилї, що лежить перед нами, ми і з тою зброєю докажемо свого.

Тільки викресати треба з своєї душі святий огонь запалу!

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. Михайла Грушевського.

ТОМ ПЕРШИЙ в другім виданню, 1904 стор. 628, ціна 7 кор. 50 сот., в Росії в книгарні К. Старини при конторі Літ. Наук. Вістника продаєть ся по 3 р. 60 коп.

Зміст: I Вступні уваги про український народ і його територію в теперішности і в історичних змінах. Загальний погляд на історію України.

II. Українська територія перед славянською міграцією: археольоґічні сл ди житя на українській території; питаннє про славянську праотчину; не-славянська кольонізація нашого краю; пізнійші турецько-фінські племена і їх переходи (IV—IX) вв.

III Славянська кольонізація української території: роспростореннє словянства; кольонізація східно-славянська; славянські племена України; кольонізаційні утрати х в X віці.

IV. Культура і побут українських племен в часах розселення і по нім: культура матеріальна (хлїборобство, скотарство, ловецтво, промисли і т. п., побут — пожива, одежа, житло); торговля; людина: тип фізичний і психічний, релїґія і культ, похоронний обряд, шлюб і родинне житє, рід, племя, громада.

V. Початки Руської держави: Завязки політичного устрою українських племен. Початки Київської держави. Хронольоґічний перегляд подій X віка.

VI Закінченнє будови Руської держави: часи Володимира Великого.

Додаток I: про найдавнійшу лїтопись; дод. II: Норманська теорія.

Карти: а) кольонізація Східньої Европи до III в. по Хр.; б) східно-славянська кольонізація в часах сформовання Руської держави.

ТОМ ДРУГИЙ в другім виданню, 1905, стор. 633. ціна таж.

Зміст: I. Часи Ярослава.

II. Розклад Руської держави в X—XII в.

III. Упадок Київа (до татарського походу 1240 р.).

IV. Перегляд поодиноких земель: Київщина (в додатку: Турово-пинська земля) територія, городи, житє політичне й культурне.

V. Чернигівщина й Переяславщина.

VI. Волинь і Побуже.

VII. Прикарпатські краї: Галичина й Угорська Русь.

VIII. Степи: Останки славянської кольонїзації в Степах; турецька кольонїзація степів: Печенїги, Торки, Половцї, Монґоли - Татари.

Карти: а) Київщина і Турово - пинщина в XI—XIII в. б) Чернигівщина й Переяславщина; в) Західня Україна.

ТОМ ТРЕТИЙ в другім виданню, 1905, ст. 587, цїна таж.

Зміст: I. Галицько-волинська держава (XIII—XIV в.): утвореннє її за Романа, часи Данила і його наступників.

II. Поднїпровє в другій половинї XIII і на початку XIV віка, під татарською зверхністю.

III. Полїтичний і суспільний устрій українських земель в XI—XIII віках: державна система, княжі відносини, полїтична орґанїзація земель, управа, суд, военна і фінансова орґанїзація; орґанїзація державна й її історія; суспільні верстви.

IV. Побут і культура: відносини економічні. Право як культурно - побутове явище. Побут: відносини родинні; вади суспільности в представленню моралїстів; образи життя. Христіянство і його культурні впливи. Творчість артистична. Школа і осьвіта. Книжність і творчість лїтературна; письменство перекладене й ориґінальне.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ в другім виданню, 1907, друкуєть ся, має вийти в осени, в Київі, цїна буде мабуть 3 р. 50 коп.

I. Окупация українських земель Литвою й Польщею: Литва збирає українські землї; боротьба за Галицько - волинську спадщину й прилученнє до в. кн. Литовського волостей Чернигівських, Київщини й Поділля.

II. Українські землї під зверхністю Литви й Польщі — на переломі XIV і XV вв.: польсько - угорський спір за Галичину; династична унїя Литви й Польщі й опозиція против прилучення до Польщі в в. кн. Литовськім; переміни в устрою і відносинах в. кн. Литовського

III. Українсько - руські землї під зверхністю Литви й Польщі в XV віцї. Подїї по смерти Витовта; часи Казимира й в. кн. Олександра; ослабленнє унїї; відносини національні, руська іредента. Сформованнє кримської орди й відносини до Татар в XV і поч. XVI в.

IV. Довершеннє інкорпорації українських земель Польщі — справа унїї в XVI в. і прилученнє українських земель до Польщі в 1569 р.

Карта: Українські землї в складї Польсько - литовської держави перед 1569 р.

ТОМ ПЯТИЙ в першім виданню. 1905, ст. 687, цїна таж як т. I.

I. Загальний погляд на суспільно - полїтичну еволюцію українських земель під литовським і польським режімом (XIV—XVII вік.).

II. Еволюція суспільного устрою : Пани - шляхта — сформованнє шляхетської моґнатської верстви в українських землях.

III. Селянство — його катеґорії, обмеження особистих прав, панщина й її історія.

IV. Міщанство, український елємент в містах. Духовенство чорне й біле (сьвітське).

V. Управа сьвітська: останки староруської схеми й їх еволюція, перенесеннє польської адміністраційної системи польского устрою на Україну і його сформованнє в XVI—XVII вв. Орґанїзація міська. Сільський устрій.

VI. Орґанїзація церковна: єрархічні відносини XIV—XVI в., державне становище православної церкви в Польщі й в. кн. Литовськім, внутрішнїй устрій і житє її, розстрій православної церкви в XVI віці.

VII. Утвореннє уніятської церкви: проби унії в XIV—XV віці, заходи коло унії в 2-ій пол. XVI в. і її переведеннє в 1590-х рр.; берестейський собор 1596 р. і становище супроти них суспільности.

ТОМ ШЕСТИЙ, в першім виданню, 1907. друкуеть ся в Київі, має вийти в осени, ціна буде мабуть 3 р. 50 коп.

I. Економічне житє XIV—XVII вв.: торговля й промисел міський, зміни в українській торговлї XII—XIII вв., торговля XV—XVII вв. східньої й західньої України, її упадок. Орґанїзація міського промислу, цеховий устрій; ослабленнє міського економічного житя.

II. Господарство сільське: старе господарство XII—XIV вв. і його пережитки в XVI, розвій заграничного експорту і його впливи на економіку Українських земель. Промисли звязані з сільським господарством.

III. Відносини культурні й національні: національний склад і національні елєменти в ріжних суспільних верствах і в ріжних краях України, їх стан в XVI і на вступі XVII в.

IV. Побут культура XIV—XVI вв.: „руська віра“ і українська народність; староруські релїґійні традиції в українській суспільности XIV—XVI вв.; упадок культурного значіння церковности; осьвіта і книжність; артистична діяльність: творчість; побут і житє.

V. Культурно-релїґійно-національний рух на Україні в XVI віці: успіхи латинїзації й польщення; культурно-національна реакція в землях українських і білоруських; початки друкарства; острозький кружок; реформа братцтв; львівське братцтво і брацький рух.

VI. Боротьба за і против унії по її проголошенню, в житю і письменстві: перші писання, викликані берестейською унією, розвій полєміки, боротьба православної суспільности против унії, до другого десятиліття XVII в.

ВИДАННЯ »УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ« У ЛЬВОВІ.

Перша серія:

Ціни в коронах.

1. С. Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя. 1. 20
2 Іван Франко. Поеми. 1. 20
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповіданя. 1. 00
4. Ґю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя. 0. 90
5. І. Франко. Полуйка і иньші бориславські оповіданя. 1. 00
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповіданя. 1. 20
7. Кнут Гамсун. Голод. Роман . . . 1. 80
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії 1. 20
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, оповіданя 1. 20
10. У. Шекспир. Гамлет, принц данський 1. 40
11. Генрик Понтоппідан. Із хат. Оповіданя 1. 00
12. Богдан Лепкий. З житя. Оповіданя 0. 80
13. Ґергарт Гауптман. Візник Геншель 1. 20
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповіданя 1. 20
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха 1. 00
16. Панас Мирний. Лихі люди . . . 1. 00
17. В. Короленко. Судний день . . . 0. 80
18. У. Шекспір. Макбет 1. 20
19. К. Ґуцков. Уріель Акоста 1. 00
20. У. Шекспір. Коріолян 1. 40
21. М. Яцків. В царстві сатани . . . 1. 20
22. Панас Мирний. Морозенко 0. 50
23. Лесь Мартович. Нечитальник . . 1. 20
24. М. Коцюбинський. По людському 1. 60
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма 0. 60
26. Василь Стефаник. Дорога, новелї 1. 20
27. У. Шекспір. Юлій Цезар 1. 20
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи) 3. 20
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезій 1. 20
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина . . 1. 90
31. І. Франко. Коваль Бассім 1. 20
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра 1. 40
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея 2. 60
34. О. Катренко. Пан Природа і иньші оповіданя 1. 00
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля 1. 20
36. Іван. Франко. Сїм казок, новелї . 1. 00
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поезії 1. 20
38. У. Шекспір. Ромео і Джульета . 1. 40
39. К. Сроковський. Оповіданя . . 1. 00
40. А. Кримський. Пальмове гиля . 1. 60
41. О. Кониський. Молодий вік М. Одинця 1. 60
42. Ґю де Мопасан. Горля і иньші оповіданя 0. 90
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповіданя 1. 60
44. У. Шекспір. Король Лїр 1. 40
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість 2. 60
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц . . . 0. 80
47. І. Франко. Захар Беркут 1. 20
48. У. Шекспір. Міра за міру 1. 00
49. М. Коцюбинський. Поединок і иньші оповіданя 1. 60
50. О. Стороженко. Марко проклятий 1. 00
51. С. Ковалів. Риболови 1.60
52. Марко Вовчок. Народнї оповіданя. том І. 1. 60
53. П. Мирний. Серед степів. Оповіданя 2. 60
54. Е. Ярошинська. Перекиньчики . . 2. 20
55. В. Винниченко. Повісти й оповіданя 2. 60
56. Л. Мартович. Хитрий Панько . . 1. 10
57. В. Вересаєв. Записки лікаря . . 2. 60
58. М. Вовчок. Народнї оповіданя Т. II 1. 60
59. М. Ґорький. Мальва і иньші оповіданя 2. 10
60. М. Дерлиця. Композитор і иньші оповіданя 1. 60
61. Ю. Заєр. Леґенди 2. 00
62. А. Чехов. Змора і иньші оповіданя 2. 00
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та иньші оповіданя 1. 40
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість 1. 60
65. А. Чайковський. Оповіданя . . . 1. 60
66. Марко Вовчок. Народнї оповіданя т. III. 3. 40
67—68. І. Левицький. Хмари 4. 40
69—70. Е. Золя. Жерміналь 5. 60
71. О Маковей. Оповіданя 2. 60
72. І. Франко. На лонї природи . . . 3. 20
73. Кар. Кавцкі. Народність і її початки 0. 60
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаербах . . 0. 50
75. Фр. Енгельс. Початки родини . . 1. 50
76. Ш. Сеньобо. Австрия в XIX ст. 0. 80
77. В. Будзиновський. Хлопська

Корона рахуеть ся по 50 коп.

Видання „Українсько-руської Видавничої Спілки“ у Львові.

Посіїлість 2. 00
78. К. Флямаріон. Про небо 2. 00
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано) . . . . — —
80. С. Степняк. Підземна Росія . . . 3. 00
81. Адріян. Аґрарний процес у Доброcтанах 1. 00
82. Г. Тен. Фільософія штуки 1. 00
83. Дж. Інґрем. Історія полїтичної економії 3. 60
84. Е. Феррієр. Дарвінїзм. 1. 30
85. Й. Конрад. Національна економія 1. 60
86. В. Стефаник. Моє слово оповідання 3. 60
87. Ж. Масперо. Старинна історія східних народів т. І. 2. 40
88. М. Коцюбинський. У грішний сьвіт 1. 69
98. М. Кареєв. Фільософія культурної й соціяльної історії XIX ст. 2. 40
90. О. Кобилянська. До сьвіта. Новелї 2. 40
91. О. Авдикович. Моя популярність 2. 20
92. Е. Фрас. Нарис ґеольоґії 1. 20
93. Б. Лепкий Кара та иньші оповіданя 2. 00
94—95 П. Стороженко. Історія західно-европейських лїтератур до кінця XVIII ст. 4. 00
96. Ґ. Байрон. Чайльд Гарольд . . . 1.л40
97. М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціялїзм 1. 60
98. Марк Твайн. Том Соєр 2. 60
99—100. Е. Шірер. Полїтична історія Палестини 3. 10
101. І. Франко. Місія. Чума. Казки і сатири 2. 40
102. З. Ґінтер. Істория ґеоґр. відкрить у XV—XVI ст. 1. 80
103. Л. Толстой. Козаки 2. 00
104—105. М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і иньших, т. І . . 3. 00
106. В. Самійленко. Україні 2. 00
107. Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя 2. 00
108. І. Франко. Маніпулянтка 2. 00
110. А. Володиславич. Орли, комедия 1· 80

Друга серія:

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький 0. 20
2. Курцій Руф. Фільотас 0. 20
3. В. Наумович. Величина звіздного сьвіта 0. 15
4. Панас Мирний. Лови 0. 06
5. І. Пулюй. Непропаща сила . . . 0. 20
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джуґур 0. 10
7. І. Раковський. Вік нашої землї . 0. 10
8. А. Чехов. Каштанка 0. 15
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів 0. 15
10. Е. Золя. Напад на млин 0. 20
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди 0. 15
12. Г. Квітка. Маруся 0. 50
13. М. Левицький. Умова для селян. спілок 0. 20
14. П. Куліш Орися 0. 06
15. М. Кистяковська. Іван Гус 0. 20
16. О. Стороженко. Оповіданя. І. . . 0. 20
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистики 0. 20
18. В. Короленко. Ліс шумить . . . 0. 20
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. леґенді 0. 40
20. В. Гіґо. Кльод Ґе 0. 25
21. Е. Еган. Руські селяни на Угорщині 0. 25
22 П. Мирний. Лихий попутав . . . 0. 40
23. А. Д. Уайт. Розвій ґеоґрафічних поглядів. 0. 30
23. Ів. Франко. Украдене щасте . . . 0. 50
25. С. Єфремов. Національне питане в Норвеґії 0. 30
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня) 0. 30
27. М. Драгоманів. Два учителї . . . 0. 40
28. Е. Золя. Повінь 0. 30
29. С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р. 0. 10
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня) 0. 35
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности 0. 35
32. Люкіян. Юпітер у клопотах . . . 0. 30
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“ 0. 20
34. М. Гоголь. Вій 0. 40
35. І. Раковський. Вулькани 0. 20
36. Ґ. Фльобер. Іродіяда 0. 30
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці 0. 30
38—39. І. Турґенєв. Ася 0. 40
40. Л, Боровиковський. Маруся . . . 0. 25
41—42. Данте Аліґері. Пекло, пісня I—X 0. 40
43—45. В. Олехнович. Раси Европи . 0. 70
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната 0. 90
49—50. О. Бодянський. Українські казки 0. 50

Корона рахуєть ся по 50 коп.

Видання „Українсько-руської Видавничої Спілки“ у Львові.

51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля 0. 20
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів 0. 45
53. П. Ніщинський. Гомерова Ілїяда (3 пісня) 0. 25
54. А. Міцкевич, Лист до гал. приятелїв 0. 45
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Ілїча 0. 55
57. В. Брайтенбах. Біольоґія в XIX в 0. 25
58—59. М. Горкий. На дні житя . . . 0. 70
60—61. М. Верн. Біблія, студія . . . 0. 40
62—63. Г. Кляйст. Марківа О... . . . 0. 40
64. М. Карєєв. Фільософія історії . . 0. 25
65—67. Ф. Достоєвский. Грач 1. 50
68. Ш. Сеньобо. Міжнародні революційні партії 0. 40
69—71 І. Турґенєв. Весняні води . . 1. 30
72. А Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву 0. 30
73-74, П. Куліш. Українські оповіданя 0. 90
75. Ф. Ляссаль. Про суть констітуції 0. 30
76—77. А. Шаміссо Петро Шлеміль 0. 40
78. М. Драгоманів. Лїтературно-суспільні партії в Галичинї . . 0. 70
79. Д. Мордовець. Оповіданя 0. 60
80. О. Кониський. Листи про Ірляндію 0. 45
81—82. І. Левицький. Гуморески . . . 0. 75
83. Ю. Візнер. Жите ростин у морі . 0. 15
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Ілїяда, IV—VI 0. 80
86. В. Антонович. Польсько-українські відносини 0. 40
87. І. Турґенєв. Муму 0. 30
88—90. А. Кримський. Мусулманство і його будучність 1. 70
91—92. О. Стороженко. Оповіданя. II 1. 10
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим 0. 30
94—96. Ф. Купер. Зьвіробийник . . . 1. 00
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу 0. 90
99—100. О. Стороженко. Оповіданя III 0. 85
101. Л. Толстой. Схаменїть ся . . . 0. 20
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповіданя 0. 80
104—105. Л. Фер. Будда і Буддізм . 0. 80
106—107. С. Круть. Записки з російсько-турецької війни 1. 10
108. М. Кос. Про полові справи . . 0. 30
109—110 С. Козловський. Мірти й кипариси 0. 90
111. Моріс Верн. Євангеліє, студія . 0. 40
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповіданя 1. 20
114. В. Антонович. Чари на Україні 0. 45
115—117. Тисяча й одна ніч. I. . . . 1. 60
118. І. Тен. Нариси із старинного сьвіта 0. 65
119—120. О. Стороженко. Оповіданя. IV 0. 80
121. М. Драгоманів. Козаки 0. 30
122. П. Куліш. Листи з хутора . . . 0. 50
123. Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське жите 0. 60
124—126. Тисяча й одна ніч, II . . 1. 40
127. Ш. Сеньобо. Церква й католицькі партії в XIX ст. 0. 45
128—129. Лев Толстой Кавказькі оповіданя 1. 00
130. Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст. . 0. 35
131—132. І. Турґенєв. Кляра Міліч . 0. 60
133—134. Е. Цеклер. Єзуїти 0. 75
135—136. І. Франко. Semper tiro, поезиї 1. 00
137—138. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на вселенну 0. 90

ПОЗА СЕРІЯМИ:

1. Акорди, антольоґія української поезії від смерти Шевченка до найновійших часть під ред. Ів. Франка з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксусове видане, по ціні 6, 7. 50, 8, 8. 50 і 10 —
2. В. Забіла. Пісні крізь сльози . . 0. 80
3. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3, 00
4. М. Яцків: Огні горять 2. 50
5. Петербурська Академія Наук в справі знесеня заборони українського слова 0. 60
6. О. Вишневський. На переломі . . 1. 20
7. С. Томашівський. Володимир Антонович 1. 00
8. Задачі статистичного досліду австрійської України 0. 30

Всї видання Видавничої Спілки продає й висилає Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, ул. Театральна № 1, у Київі Книгарнї „Кіевской Старины“ і Л. Ідзїковского. Виписувати можна также через контору Лїтературно-Наукового Вістника у Київі, ул. Прорізна № 20.

Корона рахуєть ся по 50 коп.

ПО КНИГАРНЯХ ПРОДАЮТЬ СЯ

ще такі видання тогож автора:

Історія України-Руси 2 вид., т. I, II і III, 1904—5, по . . . . . 7·50 корон
т. IV вийде незабаром.
т. V, 1 вид., 1905 . . . . 7·50 „
т. V, часть друга окремо . . . . 3·50 „
т. VI друкуеть ся.
Розвідки й матеріали до історії України-Руси, кн. II—V . . 12·00 „
Люстрації королївщини в руських землях XVI в., т. I—IV (Жерела до історії України-Руси т. I, II, III і VII) . 17·00 „
Вступний виклад з історії давньої Руси, 1894 . . . . 0·20 „
Виїмки з жерел до історії України-Руси, кн. I—до пол. XI в., 1895 2·00 „
Описи Ратенського староства, 1898 . . . . 0·60 „
Хмельницький і Хмельнищина, 2 вид., 1899 . . . . 0·20 „
Звенигород галицький, 1899 . . . . 0·70 „
Похоронне поле в с. Чехах, 1899 . . . . 0·60 „
Справа українсько-руського університету у Львові, 1899 . . . 0·50 „
Хронольоґія подій Галицько-волинської літописи, 1901 . . . . 1.00 „
Чи маемо автентичні грамоти кн. Льва, 1902 . . . . 0·50 „
Економічний стан селян в Львівській королївщині XVI в., 1903 0·20 „
Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства, 1904 . . . . 0·20 „
Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студіях східньої Европи, 1904 . . . . 0·30 „
Спірні питання староруської етноґрафії, 1904 . . . . 0.50 „
Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. I, 1905 . . . . 3·00 „
Про давні часи на Україні (популярна історія України з ілюстраціями) 1907 . . . . 0·20 коп.
За український маслак (в справі Холмщини), 1907 . . . . . 0·08 „
Справа українських катедр і наші наукові потреби, 1907 . . 0·15 „
З біжучої хвилї. Статї на теми дня (друкуеть ся).
Про українську мову й українську справу. Статї й замітки 0·12 „

Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV столѣтія, 1891 . . . . 2 р. 75 к.
Волынскій вопросъ 1098—1102 г., 1891 . . . . — „ 30 „
Къ вопросу о Болоховѣ, 1893 . . . . — „ 15 „
Барское староство, историческіе очерки, 1894 . . . . 2 „ 25 „
Акты Барскаго староства т. I—II, 1893—4 (Архивъ Югозап. Россіи, ч. VII, т. 1 и 2) . . . . 4 „ — „
Львовское Ученое общество им. Шевченка и его вклады въ изученіе Южной Руси, 1904 . . . . — „ 30 „
Еще о грамотахъ кн. Льва галицкаго (по поводу статьи проф. Линниченка), 1904 . . . . — „ 15 „
Очеркъ исторіи украинского народа, 2 вид., 1906 . . . . . . 2 „ 50 „
Украинство въ Россіи, его запросы и нужды, 1906 . . . . . — „ 25 „
Изъ польско-украинскихъ отношеній Галиціи, 2 вид., 1907 . — „ 30 „
Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ. Статьи и замѣтки 1 „ — „
Украинскій вопросъ . . . . — „ 15 „
Единство или распаденіе Россіи . . . . — „ 8 „
Автономія и національный вопросъ . . . . — „ 8 „
Движеніе политической и общественной украинской мысли въ XIX ст. . . . . — „ 8 „
Вопросъ объ украинскихъ каѳедрахъ и нужды украинской науки — „ 20 „

Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes, autorisierte Uebersetzung aus der 2 ukrainischen Ausgabe, I Band (Komissionsverlag von B. G. Teubner in Leipzig) . . . 18.00 Mark

Склади в книгарнях: Наук. товариства ім. Шевченка у Львові, Театральна 1 (Lemberg, Theaterstr. 1, Schewtschenko-Buchhandlung), в книгарні „Кіевской Старины“ в Київі, Безаковська 8, й ин. Діставати можна в конторі Л. Н. Вістника, Київ, Прорізна 20.